

26. LA PESTA NEGRA I ALTRES DESGRÀCIES

Enterrant víctimes de la pesta negra al cementiri de Tournai als Països Baixos, l'any 1349. El pànic i confusió causats per la malaltia estan reflectits en aquest detall d'una miniatura del mateix segle XIV. [Fig. 174]

La més notòria pandèmia de pesta negra combinava totes tres variants de la malaltia causada per la complexa varietat del bacteri *Yersinia pestis*, del qual s'ha dit que *'la toxicitat varia, però la malaltia és sempre summament mortífera'* (traduït de Gottfried, 1983, p. 6). La seva entrada a Europa des de l'est no podia haver estat més dramàtica; a l'octubre de 1347 un estol genovès entra, d'alguna manera, al port sicilià de Messina amb tota la tripulació morta o moribunda. Els oficials del port intentaren imposar una quarantena a les persones, però els agents de la malaltia, les rates i les seves puces envaeixen sense obstacle.

La malaltia fou irrefrenable: en pocs dies s'establí a Sicília i, en el curs dels següents mesos, s'estendria, principalment per mar

en vaixells, per tota la costa del Mediterrani occidental i d'allà per tot el territori d'Europa. Varen morir entre el 25 i el 50 per cent de la població i 'la mortaldat' (com ells deien, no empraven la paraula 'pesta') tingué un impacte més notable en les àrees de la política, l'economia, la societat i la cultura, que qualsevol revolució.

'El pare abandona el fill, la dona al marit, un germà a un altre, perquè la pesta semblava transmetre's per la respiració i la vista. Així es moria. I no es trobava ningú per enterrar els morts, ni per diners, ni per amistat' (traducció d'un citació de Robert S. Gottfried, 1983, p. 45).

Imageneu la sensació de pànic provocada per una malaltia implacable i silenciosa, que conduïa a una agonia horrible. Fou un fenomen impossible de detenir ni retornar sobre una població ja governada per la superstició. La

Una il·lustració d'una 'crònica del món' de Suïssa que tracta sobre les 10 plagues d'Egipte, però de fet descriuen la plaga més fresca en la memòria de la gent, la pesta bubònica. (És probable que l'altre personatge sigui Moisès.) [Fig. 175]

gent estava acostumada a la mala fortuna i a desastres incomprensibles, però la pesta negra porta el terror i desconcerta a un nivell encara desconegut a l'època.

Epidèmies i pestes no foren novetats. Al segle VI ja hi havia una pandèmia de pesta que començà a la conca mediterrània en la qual pogué haver-hi mort més de la meitat de la població entre el 541 i el 700 dC. La pesta és recurrent; torna cada 10-24 anys, fins que el cicle s'exhaureix, i aquest pot durar 200 anys. Durant el primer mil·lenni cristià també hi hagué epidèmies de verola que s'encobriren amb la primera pandèmia de la pesta.

Dels segles X al XIII la lepra fou la més important malaltia contagiosa d'Europa. Espantava, però fou molt diferent de la pesta, tan ràpida i mortal. La lepra era una sentència de per vida, i els malalts eren aïllats en llatzerets, hospitals fundats pels rics pietosos, ansiosos per la remissió dels seus pecats. Els llatzerets foren ubicats lluny dels centres de població. Allà les cures eren més espirituals que físiques i la plantilla composta de religiosos dedicats. Moltes vegades el malalt fou declarat legalment

mort per la seva família i una missa era feta per la seva ànima abans que desaparegués per sempre de la llar familiar.

A l'època medieval els contagis eren considerats càstigs per pecats, una sentència divina, però no necessàriament per la responsabilitat individual de la persona afectada. De la mateixa manera que les penes eclesiàstiques podien ser complides per persones alienes al pecador, la cura dels malalts produïa gran beneficis, financers i espirituals, per les fundacions monacals on els monjos es dedicaven a la tasca d'anul·lar els pecats d'altres. Això exemplifica el fet de com la persona era concebuda com un element d'un col·lectiu; no gaudia de responsabilitat individual ni per les seves penes, ni pels seus triomfs, com un individu al món modern.

La gran llàstima de l'atribució dels contagis a la ira divina era que quasi ningú no cercava cures ni remeis en aquesta època. La devastació causada per la pesta negra impulsà, no obstant això, l'establiment d'un estudi de la medicina sobre una base més racional, més natural. Això passaria més tard, però, en part perquè algunes de

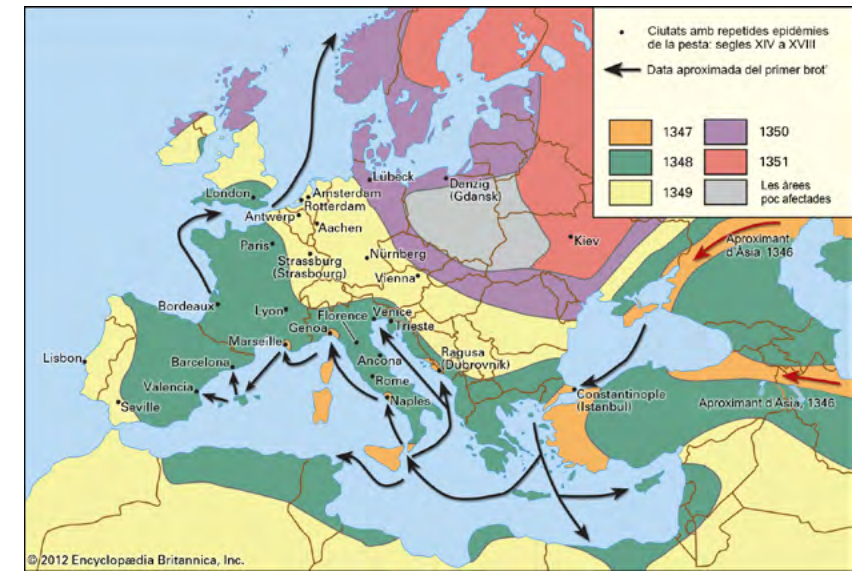
Aquí veiem un malalt amb una de les campanes que els leprosos foren obligats a tocar mentre circulaven entre la població. És de Dinamarca, les malalties contagioses s'estenqueren per tot arreu. [Fig. 176]

les ments més destacades foren mortes per la malaltia que estudiaven sense emprar precaucions adequades.

Disseminació de la malaltia

La pesta és un malaltia de rosegadors, bàsicament rates a Europa, i els humans són tan sols víctimes indirectes, perquè el contagi no passa normalment entre humans. Tan sols en la de tipus pneumònic podia succeir, i aquest mata amb tanta celeritat, que una víctima no té temps d'infectar-ne moltes d'altres. Per tant, s'havia de comptar amb una conjuntura favorable de factors, com per exemple climàtics, per provocar una pandèmia. Una notícia local podia indicar que un dels factors crítics era present a Mallorca a la dècada de 1340. Joan Capó, cronista de Lloseta, ha destacat la "abundància de rates", evidenciat per un ordre del governador, Felip de Boyl: "[...] per l'abril de 1346, escriu al nostre batle i a altres [...] i els avisa del gran perill de les moltes rates que fan als blats i sembrats gran danyatge e pestilentia i les dona unes normes casolanes que les matin i agafin ab loses e ab tot altre enginy que es dediquin a prendre e matar les dites rates" (Capó, p. 194).

La disseminació de la pesta negra depenia d'una població animal que ho transmetés. La puça que ho porta habita en animals domèstics, menys cavalls, a més de les rates. Així una campanya per matar rates podia produir un augment de la malaltia quan les puces cercaven nous amfitrions. A l'edat mitjana, els animals i els humans vivien junts, i les rates tenien entrada fàcil al medi ambient humà. Els animals domèstics comparteien els mateixos edificis, els porxos, per exemple, amb els humans. A més el bacteri podia sobreviure uns mesos en l'ambient domèstic o, fins i tot, en paquets com els de tèxtils. La producció

Un mapa de la disseminació de la pesta entre 1347 i 1351. El contagi entrà a Constantinoble del nord i de l'est d'Àsia l'any 1346 i rebentà a Europa l'any següent. No trobà resistència entre la població europea. [Fig. 177]

tèxtil era la branca artesana més important de Mallorca a l'època. Entre una cosa i l'altra, la transmissió de la malaltia estava assegurada.

Segons Gottfried, la pesta arribà a les Balears directament d'Itàlia; però pensem que és igualment possible que entràs des del Languedoc, una de les àrees més afectades. A les ciutats de Montpeller i Perpinyà, estretament lligades amb Mallorca, la mortalitat fou del 40-50%. Des d'aquests ports, el viatge a Sóller, Alcúdia o, fins i tot, Ciutat és més curt que des d'Itàlia i hi havia més poc temps perquè la malaltia es manifestés entre els viatgers i n'alertés les autoritats portuàries, que durant un viatge més llarg.

El potencial de pervivència del bacteri li permet esperar les condicions atmosfèriques idònies per brotar, i el fet que totes tres varietats eren corrents, multiplicava l'efecte devastador en actuar en distintes temporades de l'any i en condicions ambientals diferents, sense donar respir a la població.

Una vegada arribada a Mallorca, el contagi podia seguir dues rutes: la marítima i la

Els clergues foren molt afectats per la pesta a causa de la seva responsabilitat d'assistir als malalts i moribunds. Aquí un bisbe beneeix un grup de frares malalts (notau seves tonsures) posant-se ell mateix en risc de contagi. És de l'enciclopèdia *De Omne Bonum*. [Fig. 178]

terrestre. Atès el lamentable estat dels camins, una alta proporció del transport fou marítim abans de l'era moderna. Segons un estudi de l'historiador Pau Cateura, “[...] aparece el tráfico costero de mercancías entre las villas que poseen términos municipales lindantes con el litoral y la Ciudad. Este tráfico de cabotaje se muestra como práctica común en la documentación de los siglos XIV i XV.

La vía marítima era utilizada también para la comunicación entre las villas foráneas.

Las barcas de ribera constituyen elementos indispensables en el transporte [...]” (1977, p. 30).

El mètode que usem per a calcular els efectes de la pandèmia de pesta a Mallorca és estudiar la recaptació de l'impost del fogatge que es pagava cada set anys. Així les baixades de les recol·lectes des de 1343 a 1349 foren d'un 50 per cent a Andratx, 42 per cent a Lluçmajor, 31 per cent a Sóller, 32 per cent a Alcúdia i quasi 25 per cent a Pollença (Josep F. López Bonet, 1989, p.111-2).

Des de Sóller, per camins terrestres, la pesta havia viatjat a Bunyola i, des d'allà,

directament a Ciutat i també a Alaró, d'on es dispersà per l'oest de l'illa. Sabem pel brot de pesta de 1652, millor documentat que el del segle XIV, que Sóller fou el primer lloc afectat, seguit d'Alaró. Les concentracions de població faciliten la propagació de la pesta, però dues petites viles foren les més afectades entre 1343 i 1349, segons les xifres dels qui pagaven el fogatge: Bunyola, amb una reducció de quasi el 60 per cent, i Alaró, encara pitjor, baixava el 85 per cent la seva recaptació, mentre a Binissalem, la pèrdua o diferència fou sols del sis per cent (López Bonet, 1989, p. 112).

Sempre s'ha de recordar que aquestes dades reflecteixen un impost pagat per llars de persones establides, la gent d'una renda mitjana; no dels nouvinguts ni els transeünts, ni aquells amb un mínim d'ingressos, com tampoc els cavallers i el clergat.

Mesures emprades pel govern

El juliol de 1348, el Govern enviava unes ordenances als pobles amb la finalitat d'atenuar els resultats socials de l'epidèmia, encara que no tenia armes per combatre'ls directament. Entre aquelles hi havia: *“Item. com haïam entes que molt bestiar va per a villa e per los lochs on son plantes e splets dissolutament, sens custodia e guardia, [...] vos deyats informar si son vius los senyors de dit bestiar [...] guardies posen e tenguen al dit bestiar, e si per ventura los senyors de dit bestiar vius no eren, o eren vius e no abtes a asso a fer, que vos dits batles [...] posets al dit bestiar guardies a vostra discrecció a despeses daquels a qui lo dit bestiar sesguarda, [...]”*

Item. vos manam que si algun notari sera mort en vostre batliu, e les notes no seran en poder de notari aqueles notes fets tancar en una caixa de la qual tenits la clau, e encara la fets sagelar. E així lo tenits tancada fins que les dites notes seran lliurades a qualche notari. [...]

Item. vos entremetats si hi haura naguns bens que no hayen suceydor, los quals prenets a vostra ma e guardats be” (Antoni Pons Pastor, 1932-3, p. 280).

A Binissalem tenim unes poques notícies de 'la mortaldat', com aquesta de l'any 1350:

12 novembre.- Pere Figuera diu que abans de la mortaldat els jurats li compraren un tros de pati per fer aljub i li prometeren 8 lliures, i encara no l'han pagat (RRV2, p. 16). No tenim dades però, del nombre d'afectats.

És impossible calcular tots els efectes de la pesta negra i no tenim dades globals de la mortalitat a Mallorca, sinó estimacions que entre el 10 i el 20 per cent del població de l'illa desapareix. Sembla raonable que, a les poblacions més disperses, s'haguessin de registrar menys casos, però López Bonet, referint se a les xifres demogràfiques derivades de la recol·lecta del fogatge, destaca *“una àmplia gamma de comportaments diferenciats”* (1989, p. 113) del contagi. Totes les dades indiquen que Binissalem tenia una concentració de població relativament densa. Això no obstant, segons les dades de López Bonet, Binissalem era a l'extrem nord de *“la zona que presenta balanç positiu de població entre 1329 i 1363”* (1989, p. 115). Seria lògic concloure que predominaven les relacions entre Binissalem i el sud-est de l'illa durant aquest període i no amb les àrees més afectades per la pesta?

Més contratemps

Al segle XIV sembla que només mancava la visita d'algun infortuni de caire natural. La pesta tornava els anys 1362-3 en una forma que atacava sobretot nins i persones joves, potser perquè no havien posat a prova la seva immunitat en no ser exposats al primer brot. Tornava de nou els 1374-5, associada amb el denominat 'any de sa gran fam', que fou probablement el pitjor episodi de manca del segle.

A Mallorca, en comú amb la resta d'Europa, importants episodis de fam

eren freqüents el segle XIV. Aquí foren en part relacionats amb problemes polítics i financers inherents a l'illa, i en part causats pel mal temps. No en tenim estadístiques, però la primera fam del segle fou abans de 1310, i tornava amb més intensitat els anys 1324-25, als 1342, 1348, 1361, 1363, 1374 i altres anys posteriors. Si hi afegim l'estat latent del bacteri, *Yersinia pestis*, es nota una relació entre els brots epidèmics i els anys de fam, com és d'esperar per un afebliment general de la població.

Tanta desgràcia es cobrava costos psicològics i físics, sobretot en el cas de la pesta negra, igual de devastadora que d'inesperada. Algunes poblacions renovaven

'L'ensurt de 1321', causat per rumors malintencionats al sud de França, provocà manifestacions contra grups minoritaris com els musulmans i jueus amb acusacions d'emprar leprosos per causar la propagació de la lepra a més d'enverinar pous, etc. Els disturbis s'escampaven a Catalunya-Aragó però el rei Sanç de Mallorca evità que s'estenguessin a les Illes. Aquí dos captaires malalts de lepra, un que porta una "carraca" per advertir de la seva presència, són denegats l'accés a una ciutat (Carcassona?). [Fig. 179]

el seu fervor religiós i altres abandonaven la faixa de restriccions eclesiàstiques i reaccionaven lliurant-se a l'hedonisme. En altres paraules, tal infortuni o podia reforçar la convicció medieval de la summa importància d'assegurar-se la vida eterna o fomentar la idea, més aviat novella, que el nostre temps a la terra és una comoditat limitada que ningú no ha de malgastar. Alguna gent es començava a sentir

angoixada per la brevetat de la vida i, en conseqüència, treballaven i jugaven amb més intensitat. Els d'una forta convicció

religiosa es preocupaven més pel seu lloc al cel, i això donava pas a més pelegrinatges i més donacions benèfiques.

No se sap perquè, però sembla que els homes de la classe acomodada, professionals i intel·lectuals, patien més l'efecte de la pesta negra i tenien un índex de mortalitat especialment alt. [Fig. 180]

Qui moria?

Un estudi de la pesta negra a Perpinyà (citat per Gottfried, p. 149) descobreix la possibilitat que la mortalitat fos més alta entre homes de classe acomodada i d'edat mitjana; just els professionals, funcionaris i pagadors d'impostos. És cert que en poblacions on es conserven estadístiques es nota una alta mortalitat entre clergues, notaris i mestres. Subseqüentment, hi hagué una manca de treballadors dels llocs de treball professionals; els que s'ocupaven de la gestió i manteniment de l'estat i dels grans negocis o universitats i, fins i tot, els cardenals de la cúria papal o bisbes diocesans. Tanmateix les pèrdues entre aquesta gent obria pas a més poder econòmic i polític de grups nous.

FONTS CITADES

- _Robert S. Gottfried, *The Black Death, Natural and Human Disaster in Medieval Europe*, London, 1983
- _Capó, volume 1
- _Pau Cateura, "Sobre el tráfico costero de mercancías entre las villas foráneas y la ciudad de Mallorca en la edad media", *Mayurqa* núm. 17, 1977
- _Josep F. López Bonet, *La Riquesa de Mallorca al S. XIV*, 1989
- _Antoni Pons Pastor, "Constitucions i ordinacions, segle XIV, del regne de Mallorca...", *BSAL* 24, 1932-3
- _RRV2

FIGURES CREANT BINISSALEM

CAPÍTOL 26

- [174] *Chronicles of Gilles Li Muisis*, (1272-1352) Tournai, Flandes, MS 13076-77, f. 24v, monestir de S. Martí, Bibliothèque royale de Belgique
- [175] Rudolf von Ems, "La Pesta Negra", *World Chronicle (Toggenburg Bible)* (1411) Suïssa, Kupferstichkabinett, Staatliche Museen, Berlin, Alemanya
- [176] 'Un leprós amb campana', primer quart del S. XIV, Pontifical: Tabula, MS Lansdowne 451, f.127, The British Library (La campana és danesa.)
- [177] La propagació de la pesta negra, *Britannica Online for Kids*. Web. 12 Aug. 2015. <<http://kids.britannica.com/comptons/art-166726>>
- [178] James le Palmer, 'C' historiada, 'Un bisbe instrueix clergues infectats de lepra', (o de la pesta?) *De Omne Bonum*, (1360-1375) MS Royal 6 E VI, vol. 2, fol. 301, The British Library
- [179] Vincent de Beauvais, *Speculum Historiale*, (1220-44) The Granger Collection, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Leprosorium.jpg>
- [180] 'La mort agafa un abad', gravat, sense font, consulta del 13.08.2015
<http://image.slideserve.com/708358/late-medieval-europe-and-the-calamitous-14-th-century-n.jpg>

Creant la vila de Binissalem

Un mosaic de cent-cinquanta anys del Regne de Mallorca,
des del 1231

Pel que fa a les imatges, fotografies i il·lustracions: Atès que algunes fotografies, imatges i il·lustracions contingudes en aquesta obra han estat realitzades per tercers, la reutilització i difusió d'aquestes no està coberta per la llicència Creative Commons ni per cap altra llicència, per la qual cosa la seva utilització serà responsabilitat de la persona que en faci ús. En cas que un tercer trobàs que en aquesta obra s'ha fet un ús no autoritzat de les seves imatges, fotografies o il·lustracions pregam que es posi en contacte amb info@creantbinissalem.com per a la seva retirada o correcció.